

HLAPČEVSTVO

Lahko bi rekli: kakršen gospodar, takšen hlapec. Toda Cankarjevi **Hlapci** ne govorijo o hlapcih v realnem, temveč v moralnem pomenu. Gre predvsem za hlapčevstvo; a v času, ko smo na Slovenskem imeli hlapce še tudi zares: po kmetijah, gostilnah in podobno.

To so bili hlapci bornih gospodarjev. Ne tistih, ki so po Heglu pripravljeni za priznanje samih sebe, za uveljavitev svoje vloge žrtvovati tudi življenje. Ne tistih, ki se tudi absolutnega gospodarja, smrti, ne ustrašijo, temveč takih, katerih vodilo je bilo preživetje. In katerih zaznamovanost je bila odvisnost od drugih, višjih in mogočnejših gospodarjev. Tudi njih se je zato držalo nekakšno hlapčevstvo. Če že niso bili hlapci, so bili pa služabniki. Celo najsamozavestnejši in najtrdnjši gospodar iz **Hlapcev** se navsezadnje poimenuje takole: »jaz, nevredni služabnik božji«. Tako zastopniki posvetne kot duhovne oblasti so, četudi gospodovalni, brez gosposkosti. Kakor da bi delovali po prisili ali nareku od zunaj.

Tudi zaradi tega Cankar načrtovane drame **Gospodarji**, ki naj bi bila »generalni obračun z vsemi našimi kanaljami«, se pravi s tistimi, »ki danes v naši domovini gospodarijo«, ni nikoli napisal. Saj bi v najboljšem primeru lahko nastal le kak nov **Kralj na Betajnovi**. Gospodarji kot vaški kralji ali vaški kardinali pač ne morejo postati podlaga dramatičnosti sofoklejevskih razsežnosti. Ni tragičnosti, je le žalost, a še ta nekako stisnjena, utesnjena.

Kaj naj z glavnim junakom, ki se predstavi z »jaz, kmet staroverski«, kakor to na začetku **Hlapcev** napravi Jerman? Tudi ta izjava ni menjena dobesedno. Pa vendarle. Čeprav želi Jerman z njo nakazati svojo stanovitnost, se skoz to izjavo izraža tudi občutek manjvrednosti. Občutek nevpeljanosti v svet gospodarjev in gosposkosti, pa četudi je ta svet še tako nerazvit in nebogljen. Jerman ne more postati gospodar, ni te volje v njem, »bolan sem in slab«, pravi na koncu drame. Ta slabost ne izhaja predvsem iz njegovega telesnega stanja. Izhaja iz njegovega duhovnega razpoloženja, iz izvornega pomanjkanja zaresne volje do moči in hotenja po oblasti. Oblast je zanj vnaprej nekaj odvratnega, ne pa sredstvo svobode: sredstvo osamosvojitve in vzvod za oblikovanje sveta po lastni zamisli.

Iz izpostavljenega občutka manjvrednosti izhaja tudi končna sprava z župnikom in z Bogom, se pravi Gospodarjem vseh gospodarjev: »Še trdi Bog je usmiljen, kakor je pravičen.« To ni bog ljubezni, temveč bog pravičnosti in usmiljenja, usmiljenja od vrha navzdol. Jerman ljubezni ne pričakuje od Boga, pričakuje in terja jo do Matere: »blagoslova in ljubezni«. Jerman, »besede materine željan«, je še zmerom materin otrok; niti za božjega otroka se nima, kaj šele za oznanjevalca lastne besede in misli. Kljub temu je od vseh zmogel največ. Dokler ga niso zlomili, dokler se ni zlomil prav ob

besedah o svoji krivdi za prezgodnjo materino smrt. Ob poniglavo zlobnih besedah, ki so prišle iz ljudstva; **ženski glas**, bržkone glas **Kmetice** je bil, ki ga je obsodil: »Mati mu umira, on pa Boga preklinja!« Je bil to naščuvan glas, po gospodarjih zaukazan glas, ali pa je prišel sam od sebe?

Zloba je prišla sama, izvira tako rekoč iz ljudstva. Kaj je ljudstvo? Pojem ljudstva je v **Hlapcih** najbolj nejasen, zelo dvoznačen, če ne celo večznačen pojem. Na začetku, v prvem dejanju se srečamo z znamenitimi besedami o narodu, ki si bo pisal sodbo sam. Je ta narod ljudstvo? Je ljudstvo ta narod? Frak in talar, posvetna in cerkvena gosposka, sta izločena. Ne spadata v narod. Torej preostane od naroda še samo ljudstvo. Narodne veselice so ljudske veselice; in če se zanesemo na **Zdravnika**, pravzaprav veselice kmetov: »Poznam naše ljudstvo, kakor ga malokdo pozna. V cerkev hodi in na božja pota, farjem se odkriva in bero odrajuje; ali vse to je le gola navada, stara narodna šega; in farji so le zaščitniki in varuhi teh šeg in navad. Naj kaj starega odpravijo, kaj novega postavijo, pa bodo videli vruga! Poznal sem župnika, ki se je obregal ob predpustni praznik – skoraj da niso šli s cepci nadenj. Vprašaj kmeta, če naj odpravimo vero ali kvatni semenj, pa ne bo odlašal z besedo. Duhovnik mu ni apostolov naslednik, temveč le nadzornik narodnih veselic: tega spoštuje – in kdo bi mu branil?« Torej ni narod, namreč kmet, funkcija talarja, temveč je talar funkcija kmeta, tj. naroda oz. ljudstva: »milega slovenskega naroda«, kakor pravi **Nadučitelj**, čigar besede pa nimajo kake posebne teže, saj šele po volilni zmagi klerikalcev spozna, »da je le v sodelovanju cerkve in šole lepša bodočnost našega naroda« in – seveda »človeštva sploh«. Toda iz besed učitelja **Komarja**, ki po hlapčevski »spreobrnitvi« očitno razglaša stališča svojih gospodarjev, sta narod in/ali ljudstvo »naša stvar«, tisti čudni subjekt, v imenu katerega govorimo Mi: »Kdor ni z ljudstvom, je zoper ljudstvo.« Beri: Kdor ni z nami, je proti nam. In naprej: »Ljudstvo bi se samo zatajilo, če bi izročalo svojo mladino odrodnim ljudem, da jo napolnijo z duhom, ki ni duh ljudstva.« Ljudstvo, ki ni ljudstvo v našem, klerikalnem duhu, torej sploh ni ljudstvo. Je ljudstvo, ki ni ljudstvo.

Na tej točki se kljub skrajnemu nasprotstvu Jerman in Komar presenetljivo približata. Za Jermana ljudstvo, kakršno na podlagi »zgodovine slovenskega naroda« dejansko je, namreč ni ljudstvo, temveč »smrdljiva drhal«. Natančneje: potomstvo te in takšne drhali. Naj bi bilo tedaj **to** ljudstvo tisti narod, ki si bo pisal sodbo sam? Si bo smrdljiva drhal pisala lastno vero in postave? Ne, roka, ki bo kovala svet, ki bo sodbo naroda pisala z železnim pisalom, bo kovačeva roka. Od kod ta roka in kaj pomeni? Zveza s proletariatom v smislu delavskega razreda je tu le majhna. Kovač je predvsem mitična oseba, je dedič Prometeja. In kaj naj bi imel ta s **slovenskim** narodom in **njegovo** zgodovino?

Manko odgovorov na ta vprašanja, pomanjkanje samega obzorja zanje je tisto, zaradi česar (če se ne oziramo na psihoanalitično problematiko) je Jerman slab in bolan. Kako naj se sploh giblje, če pa niha med slepim upanjem v narod/ljudstvo in enako slepim prezirom do njega?

Jerman ne zmore tistega poistovetenja ljudstva s samim seboj in svojimi idejami, ki ga premore **Župnik**, ko pravi: učitelj ostani za svojim plotom, za tistim, ki sta mu ga postavila cerkev in ljudstvo«. Na neki način sprejema prav **Župnikovo** oceno: »Boli me, da vas vidim na potu, koder ljudstvo ne more za vami. Če bi, recimo, pijanec tam

na cesti – če bi, recimo, kričal in mahal: tako in tako je moje prepričanje, kdor je moje sorte, hodi za mano... kaj bi storil pameten človek? Stran bi se ozrl in bi šel po svoji poti. – Gospod, če pa bi se jaz tako nemarno vedel, in če bi se vi tak nemarno vedli – kaj bi reklo ljudstvo? Reklo bi: nisi vreden, da si moj učitelj in vodnik, med pijance pojdi in nečistnike, njim prerokuj, ki mednje sodiš!« To je zdaj seveda tisto ljudstvo, na katero se, potem ko je že povsem prodal svojo dušo in zbira podpise za prestavitev Jermana in Goličavo, sklicuje Komar: »Ljudstvo ukazuje, mi smo le, tako rekoč, eksekutorji višjega povelja...« Povelja utelešenega Nadjaza, ki se tukaj skriva pod klerikalno obleko, nazadnje pa se bo, namreč znotraj »zgodovine slovenskega naroda«, razodel v liku komunista in njegovi veri v Zgodovino in njene zakone.

Višje povelje tedaj kajpada ni povelje samega ljudstva, ki slej ko prej ostaja uganka: zdaj narod, ki si bo pisal sodbo sam, nato drhal, potem pa spet nekaj povsem drugega, npr. otrok, kakor ga vidi Jerman v svojem neposrednem nagovoru ljudstvu. Neposrednem? Pravzaprav ne. Saj v tem nagovoru, izgovorjenem na »zborovanju« v krčmi, Jerman o ljudstvu, na katero se sicer obrača, govori v tretji osebi:

»Glejte, človek dandanašnji še svojemu najbližjemu ni zvest, ne bratu ne prijatelju; in še sebi ni zvest – ne svojemu spoznanju, ne svoji naturi... pa bi zvest bil temu ljudstvu, ki zaupa na oko in besedo, kakor otrok? Pomislite, pol leta je komaj, komaj od setve do žetve, pa so ljudje, brez števila jih je, zavrgli svojo pamet in svojo vest, kakor škodljivo breme na tej poti do kruha. Tisti, ki so Boga samega zasmehovali, kleče pred njegovimi nevrednimi hlapci; prej kletev, zdaj molitev; beseda pa je votla prej ko slej, zakaj njih srce je prazno. Tako se je zgodilo od setve do žetve. Pa če se vreme nocoj zasukne, bodo preklinjali, ki so še davi molili. Nova resnica je obsenčila svet, izkušen človek mi jo je razložil: hlapčuj, da boš napojen in nasičen, ter nič ne izprašuj, kdo ti je gospodar in kdo ti ukazuje! Hlapci, ki so se radovoljno prodali, pa so bolj goreči od gospodarja samega.«

Uvodni stavki podajajo nekakšno antropologijo dandanašnjega, modernega človeka. Niso del nagovora, prej del samogovora. Ta moderni človek, pokvarjen, kakor je, je postavljen nasproti ljudstvu, ki je kakor otrok, ob njem ali znotraj njega pa so ljudje. Ti niso brez lastne vesti in pameti, so pa zavrgli obe. Vsekakor niso kakor ljudstvo, niso kakor otrok; bližje so modernemu človeku kot takemu. In če kleče pred nevrednimi hlapci Boga, potem so hlapci hlapcev. Ob tem beseda »hlapci« nima vselej istega pomena. Kakor da je za oznako razmerja do Boga še beseda »hlapec« predobna beseda, ustrežna torej le za razmerje med gospodarji in hlapci znotraj medčloveških odnosov.

Kako tedaj iz hlapcev, se pravi iz ljudi, rojenih in vzgojenih za hlapce, »napraviti ljudi«, kar naj bi bila temeljna Jermanova namera in naloga? Kaj pomenijo ljudje zdaj v besedni zvezi **iz hlapcev napraviti ljudi**? Hlapci so spodaj, ljudje na sredi, zgoraj pa so junaki oz. mučenci. In gospodarji? Teh v tej zvezi ni.

Kdo je v **Hlapcih** človek? Ali vsaj tisti, katerega podoba naj bi bila ljudem najbližja? Ne tistim ljudem, ki so zavrgli pamet in vest, temveč tistim, ki naj bi nastali iz hlapcev, torej ljudem onkraj dandanašnjih ljudi? Je to Kalander? Je to Hvastja? Kalander, čigar roka naj bi kovala svet in morda tudi novega človeka, ni samo robusten, ampak tudi skrajno patriarhalen. Zadeve, kolikor so v njegovem dosegu, rešuje na silo: ženo, »babo«

spreobrača na ta način, da jo zapre, zaklene v hlev. Hvastja ne ve, čemu živi: »Kaj izprašuje drevo v samoti: čemu rasti? Raste, doraste, strohni...« Pomeni biti človek biti drevo? Hvastja je v **Hlapcih** morda res najbolj človeški, toda tudi njegov »evangelij radovoljnega suženjstva«, če naj uporabim Lojzkinu oznako, je poln resentmenta in navsezadnje bolj ali manj prikrite maščevalnosti. In ali ni njegovo suženjstvo (Cankarjeva prva oznaka **Hlapcev** je bila **Sužnji**) na neki ravni še slabše od hlapčevstva? Preostane torej le Jerman, Franc, ki ni junak in zato nikoli ne bo postal gospodar. Jerman je človek, »ki ni rojen za junaški posel, pa ga mora kljub temu opravljati, ker se je svet tako zaobrnil«. Na tej točki se Jerman najbolj približa Hamletu, ki je v svoja dejanja ravno tako prisiljen prav zaradi tega, ker je svet vržen iz tira. Vendar Jerman na koncu ne bo naredil nič hamletovskega, zato komajda rečemo, da je »junaku podoben«, junaku, ki je pripravljen umreti za tisto, za kar mu zares gre: bodisi za svoje prepričanje bodisi za oblast. V Jermanu ni sle ne po lasti ne po oblasti. Zdi se, da celo po spolni ljubezni ne. Obvladujejo ga »staroverskost« in hrepenenje na eni ter gnus in utrujenost na drugi strani.

Ali tedaj sploh pelje neposredna pot od hlapcev do ljudi? Vse kaže, da to sploh nista pojma, ki bi ju lahko uporabljali na isti ravni. Hlapčevstva se človek lahko reši le, če postane gospodar; gospodar pa postane le, če zmore najpoprej postati junak. Če je v njem toliko junaka, da s svojim junaštvom premaga doslejnjega gospodarja. Sodbo si bo pisal sam le, če bo z voljo in močjo, z voljo do moči oblast vzel v svoje roke. Narod, ki naj bi si pisal sodbo sam, torej neogibno potrebuje »narodne heroje«, junake, ki so pripravljene žrtvovati tudi svoje življenje. In tako pripomoči k temu, da postanemo gospodarji; na »svoji zemlji« namreč. Ne gre torej za to, ali naj bi bili hlapci ali junaki ali pa ljudje. To je neustrezna oz. vsiljena izbira. Ljudje smo le, kolikor smo obenem, a na drugi ravni, tudi gospodarji. Ne gospodarji drugih ljudi, gospodarji hlapcev, temveč gospodarji samih sebe: avtonomni subjekti. Nosilci moralnega zakona, kantovsko rečeno, kategoričnega imperativa.

Človek ne postane človek šele tedaj, ko ni niti hlapec niti junak/heroj, marveč je človek, kolikor je zmožen moralnega junaštva: Moreš, ker moraš! Jerman je blizu junaštvu v svoji trpnosti; ko ne popusti. Ne popusti v čem, glede česa? Glede svoje želje? Glede te si Jerman ni na jasnem in to je izvorni izvir njegove utrujenosti. Se pravi tega, da ne postane heroj, aktivni junak z jasnimi cilji in enako jasnimi zahtevami. Ali pa sledi svoji resnični želji, želji, ki ni istovetna s potrebami in zahtevami, prav s svojo trpnostjo?

Če je gospodarjev diskurz, diskurz, ki kot družbena vez predpostavlja hlapce in hlapčevstvo, le eden od diskurzov, človeka tudi kot družbeno bitje ni mogoče stlačiti v ta okvir. Človek v svoji človeškosti oz. človečnosti prebiva na različnih ravneh in področjih. Ko gre Jermanu za to, da bi iz hlapcev naredil ljudi, ima pred seboj istovetnost človeškosti in človečnosti, se pravi človeka kot ideal. Njegova idealna podoba človeka pa je v temelju krščanska podoba. Od tod njegova histeričnost, ko se je prisiljen v imenu idealov, ki jih razglašajo gospodarji, upirati tem istim gospodarjem. Nekako ve, da jih prav na ta način potrjuje, torej tudi vzpostavlja. Tragikomično, čeprav bolj tragično kot komično, pa je, da tudi priznanje za cilje svojega uporništv in uporništv samo

pričakuje od gospodarjev, namreč od gospodarjev, ki jih ima sicer za ničvredne hlapce. Pravzaprav bolj Cankar kot Jerman, saj je Cankar avtor **Hlapcev** tisti, po katerem zadnje **Župnikove** besede pomenijo tako opravičilo kot priznanje.

A zakaj je tedaj prav klerikalno vodstvo »slovenskega krščanskega učiteljstva« zagnalo tak vik in krik ob knjižni izdaji **Hlapcev** ter zahtevalo in tudi doseglo prepoved njihove uprizoritve? In prav s tem dokazalo, da Cankarjeva zrcalna podoba njihovega »pravega obličja« zares drži? Zato ker jih Cankar ni postavil samo pred ogledalo, ampak tudi pred njihove krščanske ideale. Natančneje: preden jih je postavil pred ogledalo, je že te same, namreč krščanske ideale, postavil v ogledalo. Tako da to ogledalo njihovih obličij ni zrcalilo nevtralnno, marveč v povsem določeni, se pravi krščanski optiki. Ni šlo zgolj za odsev, marveč za usmerjeno projekcijo njihovih obličij. Šele ta preslikava jih je tako groteskno popačila, jih spremenila v karikaturu. Karikaturu česa?

Tu smo na prelomni točki. Običajno sklepanje poteka takole: ideali so resnični in lepi, ljudje pa se jih ne držijo, jih s svojim realnim življenjem pačijo, v skrajnih primerih sprevačajo celo v njihovo nasprotje. Slovensko krščansko učiteljstvo, ki je zatrjevalo, da zvesto izpolnjuje svoje »prevzvišeno zvanje«, je bilo prepričano, da jih Cankar lovi prav v tem prostoru, in sicer kot tisti del, ki zastopa celoto; sicer se ne bi zgražalo nad tem, da se je avtor **Hlapcev** »drznil hudo in ostudno blatiti učiteljstvo sploh«. Kaj ne spadata med glavne krščanske ideale prav pokorščina in ponižnost?

Ni kristjan dolžan gospodarju že vnaprej ponuditi tistega, kar mu pripada? Tako posvetnemu gospodarju kot Gospodarju sveta? Po Nietzscheju je zato krščanska etika že kot taka etika hlapčevstva: upravičevanje in opravičevanje čredne morale. Ni tedaj Jerman, ko skuša iz hlapcev narediti ljudi prav na podlagi zaresne uveljavitve krščanskih idealov, ujet v brezizhoden položaj? In prav zaradi te ujetosti tako brez moči? Človek lahko postane mučenec, pasivni junak pod nasiljem v imenu nekrščanskih vrednot, težko pa postane mučenec v razmerju do morale, katere temelj je prav mučeniška drža, se pravi v razmerju do hinavsko sprevrnjene duhovnega nasilja krščanske heteronomne, se pravi teonomne etike. Nasilja, ki povsem zverži značaj ljudi.

Ali pa je vse to le površje in je na dnu labirinta, po katerem tava Jerman, v resnici nagon smrti? Spočiti se, spati... na to težnjo vezano hrepenenje po smrti je učinek, ne vzrok. To pomeni, da samomor kot možna posledica ni brez razloga. Vendar ta razlog ni nagon smrti. Narobe, samomor je, v tem je njegov skriti paradoks, naravnan zoper nagon smrti. Zoper nagon smrti, ki je v svoji agresivnosti vselej usmerjen zoper drugega, tako da ga, če se ozremo čisto nase, dejansko sploh ni; ne obstaja kot nagon zoper mene samega. Obstaja le kot nagon po ubijanju, katerega žrtev je vselej drugi.

Paradoks Jermanove narave je prav v tem, da kljub odločitvi za avtonomno držo ni zmožen ubijati. Ni zmožen dejanj, ki konstituirajo modernega gospodarja, se pravi človeka kot Subjekt. Zato, četudi noče biti hlapec, ne more, noče postati Gospodar. V tem je njegova sodobnost; kajti prav zdaj iščemo pot, ki naj nam prek razlike med človekom kot človekom in človekom kot subjektom odpre prostor, v katerem nasprotja med gospodarjem in hlapcem ne bo več. Torej tudi hlapčevstva ne. Še ena utopija? Ne, kajti pri tem prostoru ne gre za u-topos, za kraj, ki ga (še) ni, marveč za prostor, ki je že tu. Ki je prostor naše, človekove odprtosti za odprtost biti. Ki je prostor prostosti, prostor,

v katerem sta se v neki epohi biti sicer lahko razprostrla tako avtonomna svoboda kot heteronomno hlapčevstvo, a nikakor ni omejen nanju. Ta prostor, v katerem se Jerman, četudi ga ne zna opisati, čuti doma, v svoji globini ohranja, v času povampirjenega subjekta celo v nasprotju z njim, tudi krščanstvo. Ne z razglašanjem teonomnosti, se pravi heteronomnosti, marveč z ohranjanjem svetega, s spominom na svetost življenja in posvečenost mrtvih. To pomeni, da krščanstva kot religije ni mogoče omejiti na etiko, natančneje, da ga z oznako heteronomnosti, ki mu jo pripišemo z vidika moderne avtonomne etike, ne zajamemo v celoti oz. ne izčrpamo. Jermana veže nase – in v tem je skupaj s Cankarjem oznanjevalec čistejšega krščanstva – ta, v prvi polovici 20. stoletja domala povsem potlačena razsežnost krščanstva. Razsežnost, ki jo etična heteronomnost zelo zabrisuje, ne more pa je povsem izbrisati. Tako kakor izpostavljanje božjega ne more povsem izbrisati svetega kot svetega.